

Wisner, Henryk

"Senoji lietuvių literatūra", J. Lebedys,
przyg. do druku J. Girdzijauskas, Vilnius
1977 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 69/3, 564-566

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ników studium Schwinda i dróg jakimi uczony ten do nich dochodził. Ponieważ „bezpośrednich” źródeł do dziejów „frankizacji” Hesji we wczesnym średnowieczu, zwłaszcza zaś do wieków VI i VII, nadal nie ma wiele, wypadło nieraz uciec się do metody retrospektywnej i starać się spożytkować dla wczesnego średniowiecza takie późniejsze rodzaje przekazu jak onomastyka, formy osadnicze, występowanie wspólnot terytorialnych typu marki, przebieg dróg, późniejsze podziały administracyjne i kościelne, patrocinia itd. Raczej jednak na wiek VIII niż VI skłonny jest autor datować bardziej intensywne i efektywne wpływy frankijskie w Hesji, zarówno natury politycznej jak i osadniczej. Wiek VIII, zdaniem autora, charakteryzował się dominującą rolą czynnika monarszego, natomiast w wieku następnym również w odległej heskiej peryferii państwa frankijskiego doszły do głosu czynniki miejscowe. Zjawisko to z pewnością dotyczyło nie tylko Hesji.

Cały tom, uzupełniony 10 tablicami z ilustracjami oraz dwoma szkicami sytuacyjnymi, należy uznać jako duże osiągnięcie marburskiego środowiska naukowego oraz jako przekonujący dowód naukowej płodności interdyscyplinarnego studium wczesnośredniowiecznych dziejów obszaru, nawet tak słabo oświetlonego źródłami pisanymi, jak Hesja północna w wiekach od V do VIII¹⁵.

Jerzy Strzelczyk

J. Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, przyg. do druku J. Gir-dzijauskas, „Mokslas”, Vilnius 1977, s. 362.

„Dawna literatura litewska” stanowi część spuścizny po zmarłym przed kilku laty profesorze Uniwersytetu Wileńskiego, jednym z najwybitniejszych humanistów Litwy, Jurgisie Lebedysie (1913—1970). O miejscu, jakie zajmował w życiu naukowym kraju świadczy, że w roku 1976 wydano wybór materiałów zbieranych do pracy, której ukończyć nie zdołał — „Język litewski w życiu społeczeństwa XVII—XVIII wieku”¹. Obecna publikacja oparta jest na wykładach, uzupełnionych wynikami późniejszych dociekań.

Dzieło obejmuje okres od schyłku wieku XIV po koniec XVIII i stanowić miało część pierwszą historii literatury litewskiej epoki feudalizmu (schyłek XIV — druga połowa XIX wieku). Dzieli się na trzy okresy:

I. Od końca wieku XIV do połowy XVI. W tym czasie ukształtowało się Wielkie Księstwo Litewskie, wytworzyła warstwa szlachecka, pojawiła pańszczyzna. Literatura tworzona przez państwo — Metryka, Statuty, Letopisiec — była w języku ruskim, obok niej pojawiły się pisma w języku łacińskim; wydana też została pierwsza książka w języku litewskim.

II. Od połowy wieku XVI do połowy XVII. Przeprowadzona została reforma włóczna, umocnione panowanie szlachty, w Lublinie zawarta unia z Polską. Ważne znaczenie dla społeczeństwa i jego kultury miała reformacja, która przyczyniła się do ożywienia literatury litewskiej.

III. Od połowy wieku XVII do końca XVIII. Okres załamania społeczeństwa i państwa, upadku literatury litewskiej w Litwie i rozwoju w Prusach. Cezurą końcową jest rok 1795, przyłączenie Litwy do Rosji i powstanie nowych warunków rozwoju kultury i literatury litewskiej.

¹⁵ Omówiony tu tom, choć według numeracji dopiero drugi z kolei, zainaugurował nową serię wydawaną przez Firmę Jana Thorbeckego w Sigmaringen, pt. „Nationes. Historische und philologische Untersuchungen zur Entstehung der europäischen Nationen im Mittelalter” (wydawcy H. Bäumann i W. Schröder). Pierwszy tom serii, który się jeszcze dotąd nie ukazał, będzie pracą zbiorową poświęconą kształtowaniu się narodów średniowiecznych.

¹ J. Lebedys, *Lietuvių kalba XVII—XVIII a. viešajame gyvenime*, oprac. V. Zaborškaitė, Vilnius 1976, „Mokslas”, s. 276.

Istotne dla całego okresu było, zdaniem autora, wytworzenie się i trwanie dwu kultur, dwu literatur. Wstecznej, służącej warstwom panującym, oraz postępowej, która reprezentowała nowe idee, odpowiadające interesom narodu. Ażeby wytyczyć linię rozdziału, uwzględniać trzeba ówczesne realia, opierać się nie na tym, czego w utworze nie ma, lecz co nowego zawiera. W ocenie utworu uwzględniać należy znaczenie, jakie miał dla tworzenia się języka literackiego. Od zarania piśmiennictwa litewskiego rysowały się dwie tendencje: jedna zmierzała do doskonalenia języka narodowego, druga traktowała go jako gwarę. Ważne jest także, na ile autor wyraża w swoim utworze wartości właściwe dla narodu, a które określa, oprócz języka, temat i umiejętność oddania charakteru narodowego.

Lebedys włączył do swych dziejów literatury tych wszystkich twórców, którzy pisali w języku litewskim, a ponadto niewielką grupę pisarzy, którzy żyli w Litwie — w zasadzie tylko do połowy XVII wieku — i tworzyli w innych językach niż litewski, ale zawarli w swych pracach obraz jej przeszłości i piękna. W okresie I byli to: Michałon Lituanes (choć nie krył on niechęci do języka litewskiego), Mikołaj Hussowski, Piotr Roizjusz, Adam Szreter; w II — Augustyn Rotundus, Maciej Strykowski, Jan Radwan, Wojciech Kojalowicz-Wijuk, Maciej Kazimierz Sarbiewski oraz — w Prusach — Jan Malecki i Erhard Wagner, autor wydanej w roku 1621 pracy „Vita et mores Lithuanorum in Borussia”. Z wyjątkiem Strykowskiego wszyscy pozostali pisali po łacinie. Z całej plejady poetów radziwiłłowskich pozostał tylko Jan Radwan.

Pamiętając o złożonej sytuacji społecznej i kulturalnej Wielkiego Księstwa Litewskiego, o trudnościach jakie towarzyszyły odradzaniu się narodu w jego kształcie litewskim, nietrudno zrozumieć pobudki, jakimi kierował się autor. Nie sposób jednak oprzeć się wrażeniu, że prowadzą one do rezygnacji z dorobku ówczesnej kultury szlacheckiej, a tym samym do zubożenia obrazu kultury przeszłości całego społeczeństwa.

Za charakterystyczne dla dawnej literatury litewskiej Jurgis Lebedys uznaje:

— brak utworów literatury pięknej w dzisiejszym znaczeniu. Tworzą ją latopisy, dokumenty sądowe, Metryka, utwory o charakterze religijnym, wreszcie prace historyczne i językoznawcze. Zaskakuje tu pominięcie pamiętnikarstwa (Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka, Albrycht Stanisław Radziwiłł, Stefan Pac, Stefan Medeksa), epistolografii, wreszcie poezji, chociaż autor omawia twórczość Hussowskiego, Sarbiewskiego, a przede wszystkim Donelajtisa;

— wielojęzyczność, choć ta, jak zauważa Lebedys, cechowała także literatury średniowieczne innych narodów.

Szczegółowy obraz dziejów dawnego piśmiennictwa litewskiego Lebedys zawarł w trzech rozdziałach, których ramy czasowe pokrywają się z cezurami dzielącymi cały okres dawnej literatury litewskiej. Uzupełnieniem jest „Wprowadzenie” pióra Juozasa Girdzijskasa, „Wstęp” Lebedysa, obszernie, wychodzące poza datę śmierci autora, zestawienie literatury przedmiotu.

Rozdział pierwszy obrazuje piśmiennictwo w języku ruskim, łacińskim oraz początki — w litewskim. Język ruski, którym posługiwano się w Wielkim Księstwie Litewskim, jest mało zbadany, wiadomo jednak, że zawiera on liczne naleciałości białoruskie, litewskie, polskie i ukraińskie. Ranga, jaką posiadał — zgodnie z zastrzeżeniem Statutu był on aż po rok 1697 językiem państwowym — stanowiła, zdaniem autora, świadectwo poczucia odrębności Litwy wobec Polski i jakby samodzielności. Łacina używana była obok ruskiego i początkowo przede wszystkim w kościele. Na jej rozprzestrzenieniu zaważyła nieznanomość języków miejscowych przez duchowieństwo oraz rozkwit humanizmu. Nie wiadomo, kiedy zaczęto pisać w języku litewskim. Pierwsza książka ukazała się w połowie XVI wieku, z pewnością poprzedziły ją utwory rękopiśmienne. Znalezione w roku 1962 tekst pacierza

litewskiego zapisany został na pustej stronie wydanej w roku 1503 książki „Tractatus sacerdotis”, nie później jak w pierwszej ćwierci wieku.

W rozdziale drugim autor dokonuje podziału na utwory religijne i językoznawcze oraz świeckie, na wydane w Litwie i Prusach, na pisane w języku litewskim i innych. Pierwsza książka w języku litewskim ukazała się w Królewcu — był to „Catechismusa prasty szadel” Martinasa Mažvydasa, wydany w roku 1547. Pierwsza książka litewska w Litwie to łaciński przekład katechizmu Canisiusa, wydany z inicjatywy biskupa Melchiora Giedroycia. Niestety, nie zachował się żaden jej egzemplarz, nie wiadomo, kto dokonał tłumaczenia, kto był drukarzem. Tym samym pierwszym znanym autorem piszącym w Litwie i w języku litewskim pozostaje Mikołaj Daukša.

Mówiąc o wydawnictwach różnowierczych autor zwraca uwagę na ich postępowość. Teza to w historiografii popularna, ale dyskusyjna. Drukiem w języku litewskim różnowiercy zainteresowali się dopiero wówczas, gdy kontrreformacja w Litwie zwyciężyła. Było to zresztą jedną z przyczyn ich upadku. Inne to prze-ciwna ruchowi reformacyjnemu postawa władców oraz wewnętrzne skłócenie.

Obszernie przedstawiona została działalność Melchiora Pietkiewicza i jego „Pol-ski z litewskim katechizmem” oraz przekład postylli Reja, „Postilla lietuwiszka”, wy-dany przez Jakubą Merkunasa. Omówiono dorobek Konstantego Szyrwida, Stefana Jawgila Telegi, w Prusach przede wszystkim Jonasa Bretkunasa. Pisząc o literatu-rze w innych językach — łacinie, niemieckim, polskim Lebedys odnotowuje, że w samej Litwie uwagę skupiały przede wszystkim jej dzieje, podczas gdy w Prusach interesowano się raczej wierzeniami ludowymi, obyczajami itp.

W rozdziale trzecim Lebedys prezentuje literaturę religijną i świecką wyłącz-nie w języku litewskim, publikowaną w Litwie oraz Prusach. W literaturze świec-kiej, wydawanej w Prusach, autor wydziela trzy okresy: drugiej połowy XVII wieku oraz pierwszej i drugiej połowy XVIII. Z osobna przedstawia Kristijonasa Donelaiti-sa (1714—1780), którego uznaje za najbardziej narodowego poetę Litwy aż po schy-łek XVIII wieku, za twórcę, który rozpoczął nowy rodzaj w dziejach literatury. Obszernie omawia jego życie, twórczość, a zwłaszcza poemat „Metai” (Rok). Wyka-zuje jego nowatorstwo nie tylko w skali litewskiej, lecz europejskiej, głębokie zrozumienie charakteru narodowego i psychiki litewskiej. Nie negując wielkości poety trzeba jednak zauważyć, że tak obszernie przedstawienie jego osoby i jego twórczości (s. 194—316) rozbija konstrukcję pracy ze szkodą dla innych jej części. Nie jest to jednak historia literatury *sensu stricto*, lecz wykład historii literatury.

Każdy z rozdziałów rozpoczyna krótkie omówienie stosunków społeczno-kultu-ralnych. Być może zabrakło w nich przedstawienia roli i miejsca, jakie zajmował w dziejach Litwy Uniwersytet Wileński. Kończy całość ocena wpływu, jaki wy-warła dawna literatura litewska na okres późniejszy. Już w początkach wieku XIX doceniano jej wartość i dokonywano krytycznej oceny. Przejęto to wszystko, co było postępowe. Wysoko ceniono prace Szyrwida, Daukšy, Donelaitisa, w roku 1824 Kajetan Niezabitowski wydał pierwszą bibliografię druków litewskich. Wzbudza-jąc zainteresowanie oddziaływała zarazem na rytm życia kulturalnego Litwy. Daw-na literatura stała się częścią kultury duchowej demokratycznego ruchu litew-skiego.

Rekapitulując — „Dawna literatura litewska” jest pracą niezwykle interesującą, o znacznych walorach poznawczych. Przedstawia jednak tylko jeden z nurtów lite-ratury litewskiej i daje obraz jednej tylko części życia literackiego Wielkiego Księstwa.

Henryk Wisner